

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA PAYT (ZEIT) KONSEPTINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATI

O'zbekiston Milliy universiteti Xorijiy filologiya fakulteti
Filologiya va tillarni o'qitish (nemis tili) yo'nalishi 4-kurs

Talabasi: **Rajabova Nafisa Davron qizi.**

Ilmiy rahbar: **o'qit. A.T. Zoirov.**

Annotatsiya: Mazkur maqolada nemis va o'zbek tillarida “Zeit / payt” tushunchasining lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida vaqtning semantik ifodalanishi, uning milliy tafakkur bilan aloqasi hamda frazeologik birliklardagi aks etishi o'rganiladi. Natijalar nemis tilida vaqtning aniqlik va tartib bilan bog'liqligi, o'zbek tilida esa ko'proq an'anaviylik va vaziyatga moslashuvchanlik bilan ifodalanishini ko'rsatadi.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный лингвокультурологический анализ концепта «Zeit / payt» в немецком и узбекском языках. В ходе исследования рассматриваются семантические особенности выражения времени, его связь с национальным мышлением, а также отражение в фразеологических единицах. Результаты показывают, что в немецком языке время ассоциируется с точностью, порядком и рациональностью, тогда как в узбекском языке оно связано с традиционностью и ситуативным восприятием.

Annotation: This article presents a comparative linguocultural analysis of the “Zeit / payt” concept in German and Uzbek languages. The study examines the semantic representation of time, its relationship with national mentality, and its reflection in phraseological units. The findings indicate that in German, time is associated with precision, order, and rationality, whereas in Uzbek, it is more closely related to tradition and situational perception.

Kalit soʻzlar: Zeit, payt, lingvokulturologiya, vaqt konsepti, qiyosiy tahlil, milliy mentalitet, frazeologiya.

Ключевые слова: концепт Zeit, категория времени, payt, лингвокультурология, сравнительный анализ, национальный менталитет, фразеология.

Keywords: Zeit concept, time category, payt, linguoculturology, comparative analysis, national mentality, phraseology.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda konsept tushunchasi va uni lingvokulturologik nuqtai nazardan oʻrganish muhim ilmiy yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Xususan, turli tillarda bir xil tushunchalarning qanday ifodalanishi, ularning ortida qanday madaniy va kognitiv mazmun yashiringanligini aniqlash bugungi kunda dolzarb masalalardan biridir. Shunday universal, ammo har bir xalq madaniyatida oʻziga xos talqin qilinadigan tushunchalardan biri bu vaqt konseptidir.

Vaqt inson hayotining ajralmas qismi boʻlib, u nafaqat fizik yoki astronomik hodisa, balki inson tafakkuri, ijtimoiy tajribasi va madaniy qadriyatlari bilan chambarchas bogʻliq tushunchadir. Til esa ushbu tushunchani ifodalovchi asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. Shu sababli vaqt konsepti til tizimida grammatik kategoriya sifatida emas, balki semantik, pragmatik va lingvokulturologik jihatdan murakkab hodisa sifatida namoyon boʻladi.

Nemis va oʻzbek tillari turli til oilalariga mansub boʻlib, ularning shakllanishi va rivojlanishi turli tarixiy hamda madaniy sharoitlarda kechgan. Shu bois ushbu tillarda vaqt konseptining ifodalanishi ham oʻziga xos xususiyatlarga ega. Nemis tilida vaqt koʻproq aniqlik, rejalilik va tartib bilan bogʻliq holda talqin qilinsa, oʻzbek tilida u koʻproq ijtimoiy munosabatlar, anʼanaviy qadriyatlar va vaziyatga moslashuvchanlik bilan ifodalanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi nemis va oʻzbek tillarida “Zeit / payt” konseptining lingvokulturologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Tadqiqot davomida vaqtning semantik ifodalanishi, frazeologik birliklarda aks etishi hamda milliy mentalitet bilan bog'liqligi o'rganiladi. Shuningdek, ushbu konseptning nutqdagi funksional xususiyatlari ham tahlil qilinadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda vaqt konsepti nafaqat lingvistik, balki lingvokulturologik va kognitiv jihatdan kompleks yondashuv asosida o'rganiladi. Bu esa nemis va o'zbek lingvomadaniyatlarida vaqtni idrok etishning o'ziga xos modellarini aniqlash imkonini beradi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot lingvokulturologik va qiyosiy yondashuvlar asosida olib borildi. Nazariy asos sifatida konseptual tahlil, semantik tahlil va diskursiv yondashuvlardan foydalanildi.

Dastlab "Zeit / payt" tushunchasining kognitiv va lingvokulturologik talqinlari umumlashtirilib, uning asosiy tarkibiy qismlari aniqlab olindi. Keyingi bosqichda deskriptiv metod orqali har ikki tildagi vaqtni ifodalovchi leksik birliklar tavsiflandi.

Qiyosiy tahlil yordamida nemis va o'zbek tillaridagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlanib, semantik maydon asosida konseptning markaziy va periferik elementlari ajratildi.

Shuningdek, frazeologik birliklar va maqollar asosiy empirik material sifatida o'rganildi. Interpretativ tahlil orqali ularning ma'no qatlamlari va madaniy yuklamasi sharhlendi. Diskursiv yondashuv esa vaqt tushunchasining nutqdagi funksional qo'llanishini aniqlashga xizmat qildi.

TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLIL

O'tkazilgan tahlillar natijasida nemis va o'zbek tillarida "Zeit / payt" konsepti umumiy semantik asosga ega ekanligi, biroq uning talqin qilinishi va ifodalanishida sezilarli farqlar mavjudligi aniqlandi. Har ikki tilda vaqt davomiylik, ketma-ketlik va o'lchov kabi asosiy xususiyatlarni ifodalasa-da, uning madaniy va kognitiv mazmuni turlicha shakllanadi.

Nemis tilida vaqt ko'proq chiziqli va segmentlangan model asosida idrok etiladi. Bu model vaqtni aniq chegaralangan, boshqariladigan va rejalashtiriladigan resurs sifatida talqin qiladi. Nemis jamiyatida vaqtga bo'lgan munosabat intizom, punktuallik va samaradorlik kabi qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq. Buni "Zeit ist Geld", "keine Zeit verlieren" kabi frazeologik birliklar orqali yaqqol ko'rish mumkin. Ushbu iboralar vaqtning iqtisodiy qiymatga ega ekanligini va uni behuda sarflamaslik zarurligini ifodalaydi.

O'zbek tilida esa vaqt konsepti ko'proq situativ va tsiklik xarakterga ega. Bu yerda vaqt qat'iy rejalashtiriladigan resursdan ko'ra, hayotiy jarayonlar bilan uyg'un holda kechuvchi hodisa sifatida talqin qilinadi. Masalan, "Har ishning o'z vaqti bor", "Vaqt tabib" kabi maqollar vaqtning falsafiy va ijtimoiy mazmunini aks ettiradi. Bu esa o'zbek lingvomadaniyatida vaqtga nisbatan moslashuvchan va sabrga asoslangan yondashuv mavjudligini ko'rsatadi.

Semantik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, vaqt konseptining yadroviy komponentlari har ikki tilda o'xshash bo'lsa-da, periferik komponentlar farqlanadi. Nemis tilida "punktuallik", "rejalilik", "samaradorlik" kabi tushunchalar muhim o'rin egallasa, o'zbek tilida "sabr", "qanoat", "taqdir" kabi kategoriyalar ustunlik qiladi. Bu esa vaqtning talqini bevosita milliy mentalitet bilan bog'liqligini ko'rsatadi.

Frazeologik birliklar tahlili ham bu farqlarni tasdiqlaydi. Nemis tilida vaqt ko'pincha boshqariladigan va sarflanadigan resurs sifatida tasvirlansa, o'zbek tilida u ko'proq hayotiy tajriba va falsafiy tushuncha sifatida ifodalanadi. Masalan, nemis tilidagi "die Zeit totschiagen" iborasi vaqtni o'tkazish ma'nosini bildirsa, o'zbek tilidagi "Vaqt — hakam" iborasi vaqtning adolatni tiklovchi kuch ekanligini anglatadi.

Diskursiv tahlil natijalari ham muhim xulosalarni berdi. Nemis nutqida vaqt ko'proq normativ va tartibga soluvchi vosita sifatida ishlatiladi. O'zbek nutqida esa vaqt ifodalari ko'pincha muloyimlik, hurmat va ijtimoiy

muvozanatni saqlash maqsadida qo'llaniladi. Bu holat ayniqsa kundalik muloqotda yaqqol seziladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari vaqt konsepti har bir madaniyatda o'ziga xos tarzda shakllanishini va uning til orqali ifodalanishi milliy tafakkur bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatdi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot nemis va o'zbek tillarida "Zeit / payt" konseptining lingvokulturologik jihatdan murakkab va ko'p qirrali hodisa ekanligini ko'rsatdi. Tahlillar natijasida vaqt tushunchasi har ikkala til tizimida umumiy semantik asosga ega bo'lsa-da, uning talqini va qo'llanishi milliy madaniyat va tafakkurga bog'liq holda farqlanishi aniqlandi.

Nemis tilida vaqt ko'proq aniqlik, tartib va samaradorlik bilan bog'liq holda idrok etiladi. O'zbek tilida esa vaqt tushunchasi ko'proq ijtimoiy munosabatlar, an'anaviy qadriyatlar va hayotiy tajriba bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi.

Shuningdek, vaqt konsepti frazeologik birliklar va nutqiy vositalar orqali milliy madaniyatning muhim elementlarini aks ettiradi. Bu esa til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi.

Umuman olganda, ushbu tadqiqot natijalari lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik sohasida muhim nazariy ahamiyatga ega bo'lib, kelgusida bu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Mazkur tadqiqot natijalari amaliy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ular tarjima nazariyasi, xorijiy tillarni o'qitish hamda madaniyatlararo kommunikatsiya jarayonlarida samarali qo'llanishi mumkin. Vaqt konseptining turli lingvomadaniy talqinlarini hisobga olish muloqot jarayonida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan tushunmovchiliklarning oldini olishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ushbu natijalar til o'rganuvchilarda nafaqat grammatik bilimlarni, balki madaniy kompetensiyani ham rivojlantirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alefirenko N.F. Lingvokulturologiya: qadriyatlar va konseptlar tizimi Moskva, 2010, 176-bet.
2. Boldyrev N.N. Kognitiv semantika va konseptual tahlil asoslari Tambov, 2001, 89-bet.
3. Vorkachev S.G. Konsept tushunchasi va lingvokulturologik paradigma Volgograd, 2004, 54-bet.
4. Karasik V.I. Til va madaniyat diskursi Volgograd, 2002, 112-bet.
5. Kubryakova E.S. Til va bilim: kognitiv yondashuv asoslari Moskva, 2004, 148-bet.
6. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By Chicago, 1980, 89-bet.
7. Mahmudov N.M. Til va tafakkur muammolari Toshkent, 2012, 134-bet.
8. Maslova V.A. Lingvokulturologiya asoslari Moskva, 2001, 57-bet.